

УДК 811.161.1+811.512.164]’342-115

<http://orcid.prg/0000-0001-8286-1653>

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
МОРФОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ
РОСІЙСЬКОЇ МОВИ
СТУДЕНТІВ-ТУРКМЕНІВ**

Іванова Т.А. (Харків)

У статті здійснено зіставлення деяких морфологічних характеристик російської та туркменської мов.

Познайомивши студентів на початковому етапі навчання нерідної мови з особливостями структури слів у російській мові і деякими особливостями словотворення, доцільно показати учням зовнішні формальні показники, за допомогою яких можна визначити належність того чи іншого слова до певної частини мови.

Частини мови в обох мовах поділяються на два розряди: самостійні і службові. При знайомстві з кожною частиною мови важливо вказати на відмінні особливості, характерні для російської мови (порівняно з туркменською).

Ключові слова: граматики, морфологія, російська мова, туркменська мова, частина мови.

Іванова Т.А. Методика обучения морфологическим показателям русского языка студентов-туркмен. В статье проводится сопоставление некоторых морфологических характеристик русского и туркменского языков.

Ознакомив студентов на начальном этапе обучения неродному языку с особенностями структуры слов в русском языке и некоторыми особенностями словообразования, целесообразно показать учащимся внешние формальные признаки, при помощи которых можно определить принадлежность того или иного слова к определенной части речи.

Части речи в обоих языках делятся на два разряда: самостоятельные и служебные. При знакомстве с каждой частью речи важно показать отличительные особенности, характерные для русского языка (в сравнении с туркменским).

Ключевые слова: грамматика, морфология, русский язык, туркменский язык, часть речи.

Ivanova T.A. Methods of teaching Turkmen students the morphological indicators of the Russian language. The comparison of some morphological characteristics of Russian and Turkmen languages has been given in the article. The above languages belong to different groups: Russian refers to the group of inflectional languages, and Turkmen is included into an agglutinative group.

Unlike the Russian language, all forms of changes in the stem are divided into two main groups in the Turkmen language: word-formative and form-building.

In Russian and Turkmen languages stems are divided into derivative and non-productive. In both languages the non-productive stem consists of one root, and the derivative stem has more complicated structure. Prefixes and suffixes of the Russian language are a part of the stem, and Turkmen word stems have actually from one to three and more affixes which play another role as opposed to the Russian one.

Having acquainted students at the initial stage of the target language training with the peculiarities of the word structure and some features of the word formation in the Russian language, it would be appropriate to show external formal indicators for defining different words' belonging to a certain part of speech.

The parts of speech in both languages are divided into two categories: notional and functional. When facing with each part of speech, it is important to show specific distinctive peculiarities of Russian (in comparison with the Turkmen language). Unlike the Russian language, gender as a grammatical category is absent in Turkmen. Nouns in both languages alter their form to reflect the case and have a category of number therefore these grammar parts don't cause difficulties training the target language. No difficulty arose that Russian nouns in singular have three types of the declension, and the only one in the Turkmen language.

The presentation of distinctive peculiarities of Russian and Turkmen morphology in teaching the target language takes a central place as the system of the second language is imprinted much better in the students' consciousness if it is represented by means of native and target languages comparison. While comparing Russian and Turkmen grammar units' meaning, it is easier for the students to acquire grammar material and use it in the speech in a correct way.

Key words: grammar, morphology, part of speech, Russian language, Turkmen language.

Людина, яка говорить, читає або пише нерідною мовою, навіть не формулюючи в процесі мовлення граматичних правил, не змінюючи вживані слова за всіма граматичними формами, не аналізуючи речення за частинами мови і за членами речення, мимоволі користується граматиною. Саме граматика є засобом, що дозволяє висловити думку,

яку людина не висловлювала ще жодного разу, зрозуміти те, що їй до цього ніколи не говорили, і те, що вона читає вперше [3: 13].

Одним із важливих розділів граматики є морфологія. У центрі морфології стоїть слово з його граматичними характеристиками. Оволодіння морфологією необхідно для формування мовної компетенції та комунікативної компетентності (вироблення вмінь творчо використовувати навчальний матеріал для вираження думок і спілкування, вміння застосовувати вивчене в ситуації, що склалася). Морфологія є важливим джерелом «будівельного матеріалу» для створення висловлювань у процесі навчання нерідної мови. Роль морфології у практичному оволодінні туркменомовними студентами російською мовою є визначною, хоча у процесі навчання виникає низка складнощів. Це обумовлено особливостями морфологічної структури російської і туркменської мов.

Аналіз актуальних досліджень. Якщо в минулому під час порівняльного дослідження мов акцент робився на виявленні контрастів, які народжують в іншомовному мовленні білінгва інтерферентні помилки під впливом рідної мови, то в останні роки дослідники починають звертати увагу і на моменти, що є подібними в іноземній і рідній мовах, і це має позитивний вплив на засвоєння другої мови (Байрамова Л.К., Крушельницька К.Г., Юсупова Р.А. та інші).

Актуальність даного дослідження полягає в необхідності виявлення проблем і труднощів, що виникають при вивченні морфології російської мови туркменськими студентами.

Мета даного дослідження – визначення відповідностей та відмінностей у морфології російської та туркменської мов, враховуючи багатоваріантність формальних морфологічних показників обох мов. У російській мові такими є закінчення, суфікси і префікси. У туркменській мові формальних показників частин мови набагато менше. З цієї причини приналежність деяких слів до певної частини мови можна визначити лише в реченні.

Виклад основного матеріалу. Російська мова належить до флективної групи мов. Для таких мов характерно чергування голосних і приголосних звуків; збіг відмінкових закінчень; вираження одних граматичних форм різними закінченнями. Туркменська мова відноситься до аглютинативної групи, в якій утворення граматичних

форм і словотвір здійснюються за допомогою афіксів, що приєднуються до кореня або основи слова. Основа в тюркських мовах має лексичну самостійність. З іншого боку, основа в мовленнєвому ланцюзі має морфологічну та синтаксичну самостійність. Так, основа дієслова *yaz* “писати” одночасно є членом парадигми імператива: *yaz* «пиши» [1: 22]. Усі форми зміни основи поділяються на дві основні групи: словотворчі та формотворчі. Словоформи, які виникають таким чином, у своєму граматичному значенні можуть безпосередньо відображати позамовну дійсність, наприклад, множинність предметів чи явищ, чи передають різні синтаксичні відношення – за допомогою релятивних категорій, наприклад, відмінку, який у туркменській мові як і в російській, має шість форм.

Словоформа може бути мінімального складу: основа + афікс, але може мати й ланцюг афіксів. У цьому випадку афікс множинності передує афіксу відмінка: *mektep-de* “в школі”, *mektep-ler-de* “в школах” чи до основи спочатку додається афікс множини, за ним афікс особи і відмінковий афікс (*kitap-lar-ym-yn*-моїх книг). Ці афікси не зливаються ні з коренями слів, ні з іншими афіксами [4: 41].

На початковому етапі навчання нерідної мови студенти засвоюють усі основні граматичні явища російської мови: вибирають структурну модель речення і розставляють слова в реченні, використовуючи потрібні форми відповідно до правил російської граматики. Ці операції мають здійснюватись автоматично, коли увага спрямована тільки на зміст висловлювання. З цієї причини вже на початку навчання нерідної мови має бути закладений фундамент мовних навичок і мовленнєвих умінь, заснований на відмінностях та відповідностях граматики російської і туркменської мов. Важливо показати, що структура слів російської мови істотно відрізняється від структури слів туркменської мови: морфологічну структуру слова в російській мові складають основа і закінчення, а в туркменській мові слово складається тільки із кореня і афіксів. Наприклад, можна назвати декілька афіксів, які характеризують слово тільки як прикметник. До них належать афікси – *ky-ki*, *ly-li*: *gyşky* (зимний), *düýnki* (вчорашний), *şäherli* (городской), *dagly* (горный). Є також афікси присудковості минулого часу – *dym-dim*: *okadym* (прочитал), *geldim* (пришел), *yar*: *alyardym* (брал) та інші.

У російській і туркменській мовах основи діляться на похідні і непохідні. В обох мовах непохідна основа складається з одного кореня, а похідна основа має більш складну структуру. У російській мові до складу основи входять префікси і суфікси (*пис-а-тель* – *уаз-ују*, *от-кр-ыт-ый* – *ас-ук*), а основи слів туркменської мови мають від одного до трьох і більше афіксів, які грають зовсім іншу роль, ніж у російській мові. Приєднуючись до слова, ці афікси уподібнюються формі його основи (*meýdan-da* «в поле», але *kose-de* «на улице»). Велику роль у російській мові відіграють префікси та суфікси. Префікси стоять перед коренем і надають слову нового смислового значення, що є відмінною рисою мови, наприклад: *играть* – *проиграть* (*оупатак* – *utdurmak*), *ум* – *разум* (*akyl* – *rayhas*). За допомогою суфіксів можуть утворюватися іменники і прикметники (*учить* – *учитель*, *высота* – *высотный*). Викладачем робиться акцент на тому, що закінчення в російській мові служать для зв'язку слів у реченні і словосполученні, наприклад: *дорогой друг* – *жду дорогого друга* [4: 42–43]. Познайомивши студентів на початковому етапі навчання нерідної мови з особливостями структури слів і деякими особливостями словотворення у російській мові, доцільно показати їм зовнішні формальні показники, за допомогою яких можна визначити належність того чи іншого слова до певної частини мови. В російській мові такими є закінчення та суфікси, а в туркменській таких показників частин мови набагато менше (афікси). Наприклад, у туркменській мові прикметники існують тільки в повній формі, а для вираження короткої форми є афікси присудковості теперішнього (*-dyr*, *-dir*) та минулого (*-dy*, *-di*) часу: 1. *Häzirki wagtda syýasy agitasiýanyň roly ägirt uludyr.* – В настоящее время роль политической агитации особенно велика. 2. *Otagyň içi sowukdy.* В комнате было холодно. З цієї причини приналежність деяких слів до певної частини мови можна визначити лише в реченні [4: 44].

У класифікації частин мови певну роль (як у російській, так і в туркменській) грають засоби словотворення. Наприклад, у туркменській мові слова, утворені за допомогою афікса *-ly / -li*, відносяться до прикметників (*ум* – *умный / akyl* – *akylly*), а слова з афіксом *-la / -le* відносяться до дієслів (*работа* – *работай / iş* – *işle*).

Зауважимо, що частини мови в обох мовах поділяються на два розряди: самостійні і службові. При знайомстві з кожною частиною

мови важливо вказати на відмінні особливості, характерні для російської мови (порівнюючи з туркменською). Так, іменник у російській мові має категорію роду. Рід іменників, що позначає назви осіб і деяких тварин, визначається приналежністю до тієї чи іншої статі, а рід інших іменників визначається за закінченням і суфіксами. На відміну від російської, в туркменській мові рід як граматична категорія відсутній, хоча для позначення біологічної статі використовуються певні слова (*guz* – *девочка*, *oglan* – *мальчик*). Іменники в обох мовах змінюються за відмінками і мають категорію числа, тому це не викликає складнощів у процесі навчання туркменів російської мови. Так, показником множини іменників у російській мові є закінчення *-ы / -и* (в туркменській мові йому відповідає формант *-lar / -ler*), наприклад: *студент – студенты / talyp – talyplar* [1: 19]. Особливих труднощів не викликає і те, що в російській мові іменники в однині мають три типи відмінювання, а в туркменській – тільки один.

В обох мовах прикметник позначає ознаку і якість предметів. Відмінною рисою є те, що російські прикметники змінюються за відмінками та мають закінчення, а в туркменській мові прикметники не змінюються і закінчень не мають. Це пояснюється тим, що в російській мові прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку, а в туркменській мові вони лише прилягають до іменника: *деревянный стол* – «*agaç oturgyç*», *хрустальная ваза* – «*jäjek käse*», *шелковый халат* – «*yüpek don*». Важливо показати, що в російській мові є присвійні прикметники, які відсутні в туркменській мові. На відміну від туркменської мови в російській є короткі форми якісних прикметників.

Дієслово в російській і туркменській мовах позначає дію або стан предметів. Його особливістю є те, що в російській мові дієслова мають категорію виду (доконаний і недоконаний) і показниками цього є різні афікси. У туркменській мові видові відтінки передаються не тільки за допомогою афіксів, а й допоміжних слів: 1. Он взглянул. – *Ol goz aylady*. 2. Я переписал. – *Men yazyp aldyt*. Використання в мові дієслів доконаного / недоконаного виду завжди викликає складнощі у туркменських студентів. Визначення видів дієслова у туркменських групах має починатись зі з'ясування видових значень. Відомостями про закінченість, однократність, початок дії, а також

незавершеність, тривалість, багатократність розкривається сутність категорії виду російського дієслова [2: 37–38]. Характерні відмінності спостерігаються у вираженні категорії стану.

У російській мові основним засобом вираження стану є постфікси *-ся / -сь*. У туркменській йому відповідає ціла група афіксів: *-uş / -iş, -uş / -uş, -ş, -dur / -dir, -dur / -dur, -yl / -il, -ul / -ul, -t, -l, -un / -in, -un / -un, -n*. Наприклад: *мыться / умываться – uıwıwıw* (от основы *uıw* «*мыть, стирать*»), *одеваться – geıwıw* (от основы *geıw* «*одеть что-л. на кого-л.*»).

Числівник у російській та туркменській мовах позначає кількість та порядок предметів при рахуванні. Важливо показати, що порядкові числівники російської мови (як і прикметники) узгоджуються з іменниками в роді, відмінку й числі, а в туркменській мові зв'язок здійснюється способом прилягання. Так само необхідно показати відмінність в утворенні числівників від *одинадцяти* до *двадцяти*: в російській мові спочатку йдуть одиниці, потім десятки (*одинадцять, тридцять*), а в туркменській мові, навпаки, спочатку десятки, а потім одиниці (*on bin, on uc*) [4: 46]. Вживання займенників, прислівників, часток, прийменників, сполучників і вигуків не викликає особливих труднощів у процесі використання їх як «будівельного матеріалу» в мовленні туркменських студентів. Це обумовлено схожістю граматичних показників таких частин мови в обох мовах.

Висновки. Таким чином, виявлення відмінних рис морфології російської і туркменської мов у процесі навчання цільового контингенту нашого дослідження посідає центральне місце, оскільки система другої мови фіксується у свідомості студентів краще, якщо вона представлена за допомогою зіставлення з рідною. Студент, усвідомлюючи значення граматичних категорій російської мови відповідно до граматичних категорій туркменської, легше засвоює граматичний матеріал і усвідомлено і безпомилково використовує його в мовленні [3: 82].

Напрями подальших досліджень убачаємо в розширенні меж порівняльного аналізу граматичних явищ російської мови та рідної мови студентів-туркменів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грунина Э.А. Учебник туркменского языка для стран СНГ / Э.А. Грунина, М.П. Пенжиев. – М. : Восточная литература, 2010. – 287 с.
2. Иванова Т.А. Про прийоми подолання труднощів у засвоєнні категорії виду дієслова студентами-туркменами / Т.А. Иванова, Т.І. Курилюк // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. пр. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 29. – С. 37–38.
3. Иевлева З.Н. Методика преподавания грамматики в практическом курсе русского языка для иностранцев / З.Н. Иевлева. – М. : Русский язык, 1981. – 144 с.
4. Сравнительная грамматика русского и туркменского языков / [под ред. Н.А. Баскова, Б. Чарыярова]. – Ашхабад : Ёлым, 1977. – 199 с.

REFERENCES

- Baskov, N.A. (Eds.). (1977). *Sravnitel'nay grammatika russkogo i turkmenskogo yazykov* [Comparative grammar of the Russian and Turkmen languages]. Ashhabad: Ilim [in Russian].
- Grunina, E.A. (2010). *Uchebnik turkmenskogo yazyka dlya stran SNG* [Course of Turkmen language for SNG's countries]. Moscow: Vostochnaya literatura [in Russian].
- Ivanova, T.A. (2016). Pro priyomy podolana trudnoshiv u zasvoeni kategorii vidu dieslova studentami-turkmenami [About the methods of get over the difficulties in learning of verb's aspect category]. *Vykladanna mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity na suchastnomu etapi. Mizhpredmetni zvyazky* [Language teaching in higher education institutions in the modern stage. Cross-subject relations]. Kharkiv: KhNU, 29, pp. 37–38 [in Ukrainian].
- Ievleva, Z.N. (1981). *Metodika prepodavaniya grammatiki v prakticheskom kurse ruskogo yazyka dla inostrantsev* [Methods of teaching grammar in practical course of Russian for foreigners]. Moscow: Russian [in Russian].